

Аліна Сбруєва, докт. пед. наук, професор
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка
ORCID ID 0000-0002-1910-0138
DOI 10.24139/978-966-968-247-0/240-260

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дослідження присвячено висвітленню тенденцій розвитку політики Європейського Союзу у сфері забезпечення якості вищої освіти. На основі структурно-логічного аналізу документів ЄС, присвячених проблемам якості вищої освіти, схарактеризовано тенденції розвитку стратегій європейської спільноти щодо досліджуваного процесу, зокрема щодо якості викладання у вищій школі. З'ясовано актуальні напрями оновлення порядку денного ЄС у сфері вищої освіти, прийняті у 2017 р.

Ключові слова: *якість вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти, якість викладання у вищій школі, стандарти та рекомендації, тенденції.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку європейської та світової вищої освіти (ВО) характеризують як етап радикальних змін, що мають як кількісні, так і якісні виміри. Найвагомішими економічними, технологічними та соціальними чинниками означених змін називають, як правило, перехід до економіки знань, глобалізацію фінансово-економічної та культурної сфер життя людства, інтернаціоналізацію життєвого простору сучасного суспільства, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, поширення норм соціальної справедливості на сферу вищої освіти.

Результатом кількісних радикальних змін у сфері ВО стала її трансформація з елітарної на масову. Якісні зміни у вищій освіті пов'язані з диверсифікацією студентських та викладацьких контингентів, частковим або навіть повним переходом до он-лайн навчання, появою масових навчальних курсів (МООС), інтернаціоналізацією ВО (зростаючою мобільністю студентів, викладачів, навчальних курсів, вишів), ідеологічними змінами в освітній політиці (перетворенням вищої освіти на бізнесові установи) тощо. Названі та інші зміни поставили національні держави, університети, споживачів освітніх послуг, роботодавців перед численними викликами. Чи не найбільш гострим з них є забезпечення якості вищої освіти.

Шляхи забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) зазнали протягом останніх 30-ти років не менш суттєвої трансформації, ніж діяльність системи ВО у цілому. Крім традиційних внутрішніх

механізмів забезпечення якості, що діють на особистісному (викладач), суб-інституційному (кафедра, факультет) та інституційному (університет) рівнях на засадах внутрішньої культури якості як невід'ємної складової академічної культури, з'являються нові – зовнішні, організовані в ієрархічно побудовану систему та здійснювані на національному, наднаціональному (наприклад, європейському) та світовому рівнях. Зовнішні механізми забезпечення якості (ЗЯ) передбачають ринкову та політико-адміністративну відповідальність університету як організації-провайдера освітніх послуг перед їх споживачами – студентами, роботодавцями, державою, суспільством.

У центрі розгляду проблеми ЗЯВО в сучасних умовах все більшою мірою знаходяться питання якості діяльності викладача (teaching quality). Доказом правомірності такого твердження є зростаюча увага до означених питань у документах національних урядів та міжнародних організацій (наприклад, ЄС, ОЕСР, ЮНЕСКО тощо) у численних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців.

Аналіз актуальних досліджень. Розвиваючи попередню сентенцію, визначимо найбільш значимі для аналізу досліджуваної проблеми типи джерел та аспекти її розгляду.

Заслужовують на увагу дослідників політичні документи ЄС, у яких системно відображено численні виклики та визначено шляхи ЗЯВО на наднаціональному, національному та інституційному рівнях. Підкреслимо, що перші кроки у налагодженні регіонального співробітництва у сфері ЗЯВО були зроблені вже у рік підписання Маастрихтської угоди, тобто у 1991 році, коли було прийнято меморандум ЄС щодо розвитку ВО у регіоні [10]. Вже у 1993 році було розпочато пілотні експерименти, спрямовані на розробку та запровадження єдиної методології ЗЯВО у європейському регіоні, яка повинна бути відкритою для адаптації до національних її варіантів. За результатами означених експериментів у 1997 році було вперше сформульовано пропозиції, [13], а у 1998 р. – рекомендації ЄС щодо розвитку співробітництва у сфері ЗЯВО у регіоні [5], згідно з якими доповіді щодо розвитку даного процесу повинні бути бути презентовані освітніми експертами кожні три роки. Підкреслимо, що на виконання означених рішень протягом останніх двадцяти років питання ЗЯВО у ЄС систематично висвітлювалися як у спеціалізованих доповідях, присвячених безпосередньо досліджуваній нами проблемі [17; 16; 19; 18; 13], так і у всіх інших без винятку стратегічного рівня документах: програмах, меморандумах, комюніке, заявах тощо, що

Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах

стосувалися широкого кола проблем розвитку ВО, оскільки якість завжди була і є першочерговим пріоритетом, що безпосередньо впливає на конкурентоздатність регіону, країни, кожної особистості.

Вже у рамках реалізації стратегії «*Європа 2010*» та програми «*Освіта та професійна підготовка 2010*» (Education and Training 2010) розгляд проблем і тенденцій розвитку європейської системи ЗЯВО був здійснений у таких основоположних документах: «Роль університетів у Європі знань» (2003 р.); «Мобілізація інтелекту Європи: забезпечення повноцінного внеску європейських університетів в реалізацію Лісабонської стратегії» (2005 р.); «Порядок денний для університетів: модернізація освіти, наукової та інноваційної діяльності» (2006 р.); «Модернізація університетів для забезпечення конкурентоспроможності Європи в умовах глобальної економіки» (2007 р.); «Інтернаціоналізація вищої освіти» (2010 р.).

Однак найбільш актуальними для нашого дослідження є документи ЄС, прийняті в рамках виконання нової комплексної стратегії розвитку ЄС «*Європа 2020*» і, відповідно, програми «*Освіта та професійна підготовка 2020*» (Education and Training 2020 – ET 2020). Проблеми якості ВО знайшли відображення у таких документах сучасного етапу розвитку єдиної Європи: «Переосмислення освіти: інвестування у професійні навички з метою забезпечення кращих соціально-економічних результатів» (2012р.) [20]; «Європейська вища освіта у світі» (2013 р.) [7]; «Перехід до відкритої освіти: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій та відкритих освітніх ресурсів» (2015) [12]; «Нові пріоритети європейського співробітництва у сфері освіти та професійної підготовки» (2015) [11]; «Удосконалення та модернізація освіти» (2016) [3]; «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти» (2017 р.) [4] та ін.

Важливими для осмислення досліджуваної нами проблеми є документи, прийняті учасниками Групи підтримки Болонського процесу Е-4, тобто організаціями – суб'єктами Болонського процесу, передусім Європейською асоціацією із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) та Асоціації Європейських університетів (EUA), а також світовими організаціями, що переймаються проблемами якості вищої освіти – ЮНЕСКО та ОЕСР.

Створена у 2000 році як Європейська мережа із забезпечення якості вищої освіти (European Network for Quality Assurance in Higher Education European - ENQA) та реорганізована й перейменована на у 2004 р. у Європейську асоціацію (European Association for Quality Assurance in Higher

Education), ENQA перетворилась на потужний двигун підвищення якості та конкурентоспроможності європейської ВО. Найбільш важливими для нашого аналізу документами цієї організації, розробка яких ініціювалась спільно з іншими учасниками Групи Е-4, є «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти», вперше прийняті у 2005 р. та оновлені й удосконалені у 2015 р. [21]; розроблені експертами ENQA рекомендації щодо управління процесами запровадження внутрішнього ЗЯ в університетах [19]; порівняльний аналіз пріоритетів і тенденцій розвитку процесів забезпечення і контролю якості ВО, здійснений експертами проекту EQUIP (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice) [6] тощо.

Названі вище політичні документи та аналітичні доповіді являють собою об'єкт для осмислення тенденцій розвитку процесів ЗЯВО в цілому та ЗЯ викладання у вишах зокрема.

Цікавим предметом аналізу к контексті нашого дослідження є також наукові розвідки зарубіжних науковців з проблем якості викладання у вищій школі. Зокрема, предметом численних досліджень стали зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на якість викладання; підходи та критерії визначення якості викладання [18]; ознаки високої якості (excellence) викладання [2]; характеристики окремих національних моделей ЗЯ викладання тощо.

Метою дослідження є характеристика тенденцій розвитку політики ЄС у сфері забезпечення якості вищої освіти, зокрема якості викладання у вищій школі.

Для досягнення мети використовувалися **методи** термінологічного, структурно-логічного, діахронного аналізу документів ЄС та низки інших європейських організацій (ENQA, UNESCO-CEPES та ін.), законодавчих актів окремих країн з проблем якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розгляд досліджуваної проблеми передбачає, перш за все, визначення її ключових понять, до яких ми відносимо «якість вищої освіти» та «якість викладання у вищій школі». У процесі дослідження виявлено, що в офіційних документах національного та наднаціонального рівня накопичено велику кількість визначень поняття «якість вищої освіти», які, на нашу думку, відрізняються одне від одного як ступенем докладності або узагальненості викладу, так і концептуальними підходами. Наприклад, в Законі України «Про вищу освіту» *якість вищої освіти* визначено як «рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти». У Законі подано також

**Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти
у глобальному, регіональному та національному контекстах**

визначення поняття *якість освітньої діяльності*, що визначено як «рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань» [1].

Більш системно, з нашої точки зору, поняття «якість вищої освіти» визначено у документі Європейського центру вищої освіти ЮНЕСКО (UNESCO-CEPES), яке ми свідомо наведемо повністю попри його великий обсяг з огляду на повноту викладу: «Якість вищої освіти є багатовимірним, багаторівневим і динамічним концептом, зміст якого пов'язаний із контекстуальними чинниками діяльності освітньої системи, місією та завданнями конкретного вишу а також певними стандартами, що існують у рамках даної системи, закладу, програми або дисципліни. Поняття «якість», таким чином, може набувати різних, іноді суперечливих значень, залежно від таких чинників: (1) специфічні інтереси різних груп або зацікавлених сторін (наприклад, студенти, університети, роботодавці, суспільство, уряд); (2) сутнісні характеристики системи: вхідні параметри, процеси, кінцеві результати, місія і цілі діяльності тощо; (3) критеріальні ознаки діяльності системи, що є значимими для визначення її результатів; (4) історичні особливості розвитку системи вищої освіти. З розвитком суспільства відбуваються постійні зміни у співвідношеннях між відносним і абсолютним, внутрішніми та зовнішніми чинниками впливу, а також стабільним і прогресивним у розумінні якості. Проте, загальним для всіх цих підходів щодо ЗЯ є інтеграція таких елементів: (1) гарантована реалізація мінімальних стандартів і критеріїв; (2) здатність встановлювати цілі в різних контекстах і досягати їх при даних ресурсах і контекстному розмаїтті; (3) здатність задовольняти потреби та очікування прямих і непрямих споживачів і зацікавлених сторін; (4) прагнення до досконалості» [14].

Отже, якщо у першому визначенні йдеться про якість ВО як результат освітньої діяльності, то у другому – перш за все про систему чинників, що здійснюють вплив та забезпечують якість ВО. До таких чинників, серед багатьох інших (зовнішніх та внутрішніх), віднесено і якість діяльності викладача, що визначається його вмінням взаємодіяти зі студентами, прагненням до досконалості. Далі прослідкуємо, яким чином відображено вимоги до діяльності викладача у документах ЄС та деяких інших провідних міжнародних організацій, присвячених проблемам розвитку ВО та забезпечення її якості.

Підкреслимо, що вже у першому документі ЄС, що стосувався проблем європейського співробітництва у сфері ЗЯВО (1998 р.) визначено, що пріоритетом цієї діяльності повинно стати підвищення якості викладання та навчання [5, 57]. У доповіді ЄК 2004 р. щодо імплементації Рекомендацій ЄС 1998 р. було відзначено велетенські організаційні зусилля, здійснені освітньо-політичною та академічною спільнотами в рамках Болонського процесу та Лісабонської стратегії, спрямовані на розвиток національних систем ЗЯВО та відповідної загальноєвропейської структури – ENQA. У документі схарактеризовано складові, принципи, критерії, методологію процесів ЗЯВО та перспективи розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері під егідою ЄС, ОЕСР та ЮНЕСКО. Вже на цьому – початковому етапі розвитку процесів ЗЯВО у європейському регіоні вказано на необхідність визначення критеріїв високої якості освіти (recognising excellence) [16, 4].

Рекомендації 2004 р. щодо подальшого розвитку європейського співробітництва у сфері ЗЯВО стосувалися передусім таких проблем:

- 1) підтримка зусиль вишів щодо розвитку внутрішніх систем ЗЯ відповідно до стандартів, прийнятих в ЄПВО в рамках Болонського процесу;
- 2) підтримка незалежності національних та міжнародних агенцій ЗЯВО в їх оціночній діяльності відповідно до стандартів, прийнятих країнами-учасниками Болонського процесу на Бергенській зустрічі. Подальше удосконалення стандартів у напрямі сприяння диверсифікації систем вищої освіти та розвитку їх інноваційної діяльності;
- 3) об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін на інституційному, національному та наднаціональному рівнях щодо створення Європейського реєстру агенцій ЗЯВО (European Register of Quality Assurance Agencies' – European Register), розробка умов включення агенцій до такого реєстру та принципи управління ним;
- 4) надання вишам можливості вибору агенції ЗЯВО, що входить до Європейського реєстру, яка б відповідала їх профілю та була визнана національним законодавством;
- 5) надання вишам дозволу співпрацювати з різними міжнародними агенціями ЗЯВО з Європейського реєстру з метою підвищення їх міжнародної репутації;
- 6) сприяння співпраці між агенціями з метою забезпечення взаємної довіри та міжнародного визнання результатів їх діяльності;

7) забезпечення публічного доступу до процедур і результатів діяльності агенцій ЗЯВО, включених до Європейського реєстру [15].

Розгляд заявленого у Рекомендаціях-2004 [15] кола проблем дозволяє констатувати, що з моменту початку співробітництва у сфері вищої освіти політичні зусилля ЄС були спрямовані на формування міжнародної системи агенцій ЗЯВО (див.пп.2-6 Рекомендацій). Однак, без достатнього розвитку внутрішньо інституційної та національної систем ЗЯВО міжнародна співпраця не мала б твердого ґрунту та й сенсу взагалі. Тому у документі присутні рекомендації щодо розвитку всіх трьох вимірів розглядуваної нами діяльності у ЄПВО щодо забезпечення якості вищої освіти.

Суттєвим прогресом у досліджуваній сфері стало прийняття у 2005 р. за ініціативи ENQA та інших членів Групи Е-4 «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» – Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) (далі – «Стандарти»). У документі окреслено, перш за все, контекстуальні особливості, сферу дії, цілі та принципи європейської системи ЗЯВО; визначено три виміри стандартів ЗЯВО: 1) внутрішній (інституційний); 2) зовнішній (позаінституційний – національний, наднаціональний); 3) стандарти діяльності агенцій із забезпечення якості. Пізніше, у 2015 році було прийнято нову редакцію даного документу [21], тому у своєму подальшому аналізі ми звернемося саме до оновленої редакції «Стандартів» та схарактеризуємо зміни, що відбулися у підходах до їх визначення впродовж десяти років (2005 – 2015 рр.).

Свідченням активного розвитку міжнародної співпраці з питань ЗЯВО у європейському регіоні стала Доповідь 2009 р. [17], у якій здійснено аналіз здобутків, недоліків та сформульовано перспективи розвитку європейського виміру забезпечення якості ВО. Зміст Доповіді свідчить про тісну співпрацю ЄС з суб'єктами Болонського процесу (Група Е-4), передусім з ENQA – організацією, що перетворилася на той час на широко розгалужену мережу агенцій ЗЯВО, експертні висновки якої отримали міжнародне визнання.

Пріоритетна увага звернена у доповіді на проблеми зовнішнього (передусім європейського) виміру забезпечення якості. Зокрема у документі уточнено, у чому полягають функції агенцій ЗЯВО:

- оцінка («аудит») якості діяльності певного вишу, його програм та структурних підрозділів;

- порівняння якості діяльності різних вишів у певній галузі/дисципліні («бенчмаркінг»);
- гарантування дотримання вишем затверджених стандартів якості («акредитація»);
- надання різного роду сертифікатів якості, що свідчать, як правило, про її високий рівень, досконалість (excellence) [17, 3].

Відзначимо, що створення європейського виміру ЗЯВО, тобто європейських стандартів якості ВО, міжнародних агенцій ЗЯВО та їх мереж названо у доповіді найбільшим досягненням у розбудові ЄПВО. Досвід десяти років європейського співробітництва у сфері ЗЯВО дозволив авторам Доповіді-2009 здійснити аналіз позитивного досвіду (зокрема, з питань розвитку взаємної довіри у процесі взаємовизнання акредитації вишів різних країн, підвищення об'єктивності акредитаційних процедур шляхом залучення іноземних агенцій ЗЯВО тощо), який було покладено в основу рекомендацій, поданих у Документі. Необхідними умовами подальшого розвитку європейського виміру ЗЯВО, які не отримали на момент підготовки Доповіді достатньої реалізації у значній частині національних держав-членів ЄС, експерти – автори Документу назвали такі:

- достатній рівень автономії, який дозволяє вишам звертатися до міжнародних агенцій ЗЯВО з питань визнання якості їх діяльності;
- наявність у агенцій з визнання якості ВО можливості, дозволу та бажання здійснювати діяльність на міжнародному рівні;
- визнання національними урядами та національними агенціями з визнання якості ВО результатів діяльності агенцій з інших країн, що входять до EQAR (European Quality Assurance Register) [17, 8]

У контексті досліджуваної нами проблеми цікавим видається формулювання у Доповіді-2009 розширеного розуміння змісту внутрішнього виміру ЗЯВО, згідно з яким повинні братися до уваги всі послуги, які надаються студентам у виші (student services), зокрема консультування студентів і випускників з проблем працевлаштування та кар'єрного розвитку. Щодо вимог до працівників університету, йшлося про виконання положень Європейської хартії дослідників (European Charter for Researches) та Кодексу честі при наборі дослідників (Code of Conduct for the Recruitment of Researchers). Відповідно до таких вимог, суттєву, якщо не провідну роль в оцінці якостей викладача при працевлаштуванні у виші посідала його дослідницька активність [17, 11].

Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах

У Доповіді-2009 підтверджувалася необхідність удосконалення Європейських стандартів ЗЯВО та надання діяльності агенцій із визнання якості ВО більш прозорого характеру, що повинно сприяти подальшому розвитку єдиного Європейського простору вищої освіти.

Наступним етапним документом у розвитку політики ЄС щодо процесу ЗЯВО стала Доповідь 2014 р.[18], у якій констатовано завершення основоположних структурних змін, тобто розбудови національних та міжнародних агенцій ЗЯВО у європейському регіоні, їх мереж на загальноєвропейському та субрегіональному рівні. У абсолютній більшості європейських вишів на той час вже існували і працювали інституційні стратегії ЗЯ, що розглядалися як невід'ємна складова загальної стратегії розвитку навчального закладу та реалізації його місії.

Як позитивну тенденцію у Доповіді-2014 було оцінено розширення низкою агенцій кола аспектів діяльності вишу, що бралися до уваги у процесі зовнішнього аудиту. Такими аспектами стали: розширення доступу до навчання (реалізація принципу інклюзивного характеру освіти), наявність програм неперервної освіти, рівень інтернаціоналізації вишу, наявність та характер стратегій розвитку інтелектуальних ресурсів тощо. Загальною тенденцією діяльності агенцій ЗЯВО став перехід від акредитації окремих навчальних програм до комбінованої акредитації програм та вишу в цілому або навіть виключно до акредитації вишу. Позитивом такої трансформації є, як запевняють експерти, розширення автономії академічної громади університету у вирішенні питань щодо оновлення курикулуму, надання університету можливості більш гнучко реагувати на швидко змінювані потреби ринку праці в цілому та кожного конкретного студента зокрема.

Визначаючи провідні тенденції розвитку процесів ЗЯВО у європейському регіоні, автори Доповіді-2014 дали відповіді на чотири кола питань:

1. *Яким чином процес ЗЯВО сприяє зусиллям академічної громади, студентів та інших зацікавлених осіб у досягненні якісної ВО?*
- здійснюється перехід від процесо-центрованого до результативно-центрованого аудиту, що сприяє формуванню у вишах механізмів неперервного зворотного зв'язку, розвитку інституційної культури неперервного удосконалення якості ВО;
- відбувається зростання активності участі студентів у процесах ЗЯВО, їх перетворення на рівноправних партнерів процесу ЗЯВО;
- активізується участь роботодавців в аудиті якості підготовки вишами майбутніх фахівців;

- має місце зростання рівня прозорості результатів зовнішнього аудиту шляхом їх публікації у національній пресі;
- актуалізується використання Європейських Стандартів та рекомендацій (European Standards and Guidelines) для досягнення взаєморозуміння та співпраці агенцій ЗЯВО.

2. Яким чином процес ЗЯВО допомагає інституціям у розширенні доступу до ВО у регіоні, у забезпеченні можливостей успішного завершення студентами навчальної програми?

- відбувається розширення доступу до ВО шляхом запровадження механізмів визнання кредитів, здобутих студентами на попередніх етапах навчання в інших секторах освітньої системи;
- запроваджуються інституційні стратегії попередження відсіву студентів, здійснюється стимулювання успішного завершення навчання за допомогою таких механізмів як залучення студентів до розробки навчальних програм, встановлення зв'язку між рівнем фінансування вишу державою та успішністю завершення студентами навчання у виші, відбувається розвиток служб підтримки освітньої діяльності студентів (тьютори, репетитори, наставники, консультанти).

3. Яким чином процес ЗЯВО допомагає інституціям у наданні студентам якісної освіти?

- здійснюється перехід від предметоцентрованого до студентоцентрованого навчання, що передбачає орієнтацію на оволодіння студентами системою знань та навичок, необхідних їм для успішного працевлаштування та подальшого кар'єрного розвитку; запровадження ECTS та Європейського додатка до диплома, що дозволяють об'єднувати складові курикулуму у блоки, які можуть бути визнані в інших країнах;
- у процесі евалюації професійних компетентностей викладачів та їх підвищення результати аудиту їх викладацької діяльності відіграють усе більшу роль. Разом з тим відзначено той факт, що наукова активність викладачів все ще домінує як чинник їх кар'єрного росту. Процедури та результати ЗЯВО спонукають до створення національних та інституційних стратегій професійного розвитку викладачів, надання цьому процесу системного та неперервного характеру, залучення студентів до оцінки якості викладання, запровадження системи винагород за високу якість викладання, інтенсифікації вивчення кращого досвіду у міжнародному форматі;

**Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти
у глобальному, регіональному та національному контекстах**

- процеси ЗЯВО спрямовані на підтримку запровадження інноваційних підходів в організації навчального процесу, пов'язаних, зокрема, із його технологізацією. У контексті актуалізації проблема оцінки якості змішаного та он-лайн навчання, масових відкритих он-лайн курсів (МООС) процедури ЗЯВО набувають більш гнучкого характеру, запроваджуються нові індикатори якості, що відповідають логіці нових підходів до організації навчального процесу та методів навчання;
- здійснюється перехід до побудови гнучких освітніх траєкторій, що відповідають потребам практичної підготовки до професійної діяльності, у побудові яких більшою мірою задіяні роботодавці та студенти. Залучення означених категорій стейкхолдерів до розробки освітніх програм є предметом аудиту у процесі ЗЯВО;
- формування освітніх програм відповідно до актуальних потреб ринку праці, що дозволяє ліквідувати диспропорції між пропонованими університетом та затребуваними для успішного працевлаштування компетентностями. Програми аудиту передбачають звітування вишів за відповідність змісту освітніх програм потребам ринку праці.

4. Чи сприяють процеси ЗЯВО розвитку мобільності студентів та інтернаціоналізації вишу?

- розвиток міжнародного виміру діяльності університету вимагає гарантій якості послуг, що надаються ним іноземним студентам. Процедури ЗЯВО, здійснені сертифікованими агенціями, включеними до EQAR, дають такі гарантії. Розвиток міжнародної кооперації національних агенцій ЗЯВО сприяє міжнародному визнанню дипломів, інтенсифікації практики надання подвійних дипломів.

Таким чином, у Доповіді-2014 було підведено підсумки структурної розбудови європейської системи ЗЯВО та початку формування культури якості, намічено перспективи подальшого розвитку системи ЗЯВО, а саме:

- підвищення рівня узгодженості процедур ЗЯВО, що існують у різних секторах системи освіти (професійної та вищої, формальної та неформальної) та розбудова єдиної крос-секторальної системи ЗЯВО з метою реалізації завдань розбудови Європейського простору професійних навичок та кваліфікацій (European area of skills and qualifications);
- удосконалення «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG), прийнятих

у 2005 р. шляхом розвитку транс секторального співробітництва та зосередження більшої уваги на процесуальних аспектах ЗЯВО;

- продовження роботи над удосконаленням Європейських інструментів прозорості (European transparency tools), які слугують засобами підтримки процесів ЗЯВО, визнання дипломів, мобільності;
- сприяння інтенсифікації міжнародного співробітництва у сфері ЗЯВО шляхом підтримки політичного діалогу з провідними міжнародними партнерами
- подальша співпраця з урядами держав-членів ЄС з питань реєстрації національних агенцій ЗЯВО в EQAR, допуску закордонних агенцій до оцінки якості ВО у своїй державі.

Як видно з аналізу Доповіді-2014, важливим аспектом розвитку ЗЯВО було названо удосконалення «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» що й було здійснено провідними суб'єктами Болонського процесу у новій редакції документу у 2015 р. (далі - «Стандарти»-2015) [21]. У подальшому аналізі цього документу зосередимося на питаннях якості викладання, що являють для нас першочерговий інтерес. Проблеми якості викладання у вищій школі розкриваються у кількох структурних складових «Стандартів»-2015: загальних положеннях, сформульованих у першому розділі, та частині 1 другого розділу, де йдеться про внутрішній (інституційний) вимір ЗЯ.

Характеризуючи *контекст* розвитку системи ВО у європейському регіоні як *суспільство знань*, у якому ВО виступає невід'ємним компонентом соціально-економічного та культурного розвитку, автори «Стандартів» констатують необхідність ґрунтовної трансформації цієї системи. До пріоритетів такої трансформації у «Стандартах»-2015 віднесено: розвиток студентоцентрованого підходу до навчання і викладання, який би передбачав гнучкі освітні траєкторії і визнання компетенцій, здобутих поза межами формальної освітньо-кваліфікаційної програми; диверсифікацію цілей та місії вишів, способів надання освіти та моделей співпраці; підвищення рівня інтернаціоналізації, розвиток цифрових методів навчання та викладання.

Провідною метою запровадження нової редакції «Стандартів» визначено «сприяння кращому розумінню якості навчання та викладання у різних країнах серед усіх залучених сторін» [21, 4]. Поняття «якість», подане у Документі, інтерпретується як результат взаємодії між викладачами, студентами та інституційним освітнім

**Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти
у глобальному, регіональному та національному контекстах**

середовищем, у якому зміст програм, освітні можливості та матеріально-технічні засоби відповідають поставленій меті

Ще одним ключовим поняттям «Стандартів» є «забезпечення якості», яке використовується для позначення всіх видів діяльності в рамках безперервного циклу вдосконалення (забезпечення та підвищення) якості ВО. Крім цілей у загальних положеннях сформульовано принципи ЗЯ в ЄПВО:

- вищі навчальні заклади несуть основну відповідальність за якість своїх освітніх послуг та забезпечення цієї якості;
- система забезпечення якості реагує на розмаїтість систем вищої освіти, навчальних закладів, програм і студентів;
- система забезпечення якості підтримує розвиток культури якості;
- система забезпечення якості враховує потреби та очікування студентів, усіх інших залучених сторін та суспільства [21, 5].

Отже, згідно з розглянутими загальними положеннями (контекст, цілі, принципи), якість викладання є невід'ємною складовою та пріоритетом у ЗЯВО.

Безумовний інтерес складають для нас положення «Стандартів» щодо внутрішнього виміру ЗЯВО. Йдеться передусім про інституційну політику ЗЯ, «що підтримує розвиток культури якості, в межах якої всі внутрішні сторони беруть на себе відповідальність за якість і долучаються до забезпечення якості на всіх рівнях функціонування установи» [21, 6]. Важливими аспектами інституційної політики ЗЯ, визначеними у «Стандартах», що безпосередньо стосуються якості викладання, є такі:

- підтримка факультетів, шкіл, кафедр й інших структурних підрозділів, а також керівництва, окремих викладачів та студентів у тому, щоб вони брали на себе відповідальність за забезпечення якості;
- встановлення тісного зв'язку між науково-дослідною та освітньою діяльністю викладача,
- академічна чесність і свобода, запобігання виявів академічної недоброчесності;
- запобігання будь-яким проявам нетолерантності чи дискримінації студентів або викладачів [21, 8].

На особливу увагу у контексті нашого розгляду заслуговують положення «Стандартів»-2015, що стосуються студентоцентрованого навчання, викладання та оцінювання: «навчальні заклади повинні забезпечувати таке викладання, що заохочує студентів до активної участі у навчальному процесі, і таке оцінювання студентів, що відображає цей

підхід». У Рекомендаціях щодо даного пункту «Стандартів» зазначено, що студентоцентроване викладання відіграє важливу роль у стимулюванні студентської мотивації, саморефлексії та залученні в навчальний процес. Такий підхід вимагає ретельної розробки структури навчальних програм, методів подачі навчального матеріалу, оцінювання результатів. Втілення студентоцентрованого викладання передбачає:

- повагу й увагу до розмаїтості студентів та їхніх потреб, запровадження гнучких освітніх траєкторій;
- застосування різних методів подачі матеріалу, де це доречно;
- гнучке використання різноманітних засобів навчання;
- заохочення розвитку у студента почуття самостійності у навчальному процесі водночас із забезпеченням належного наставництва і підтримки з боку викладача;
- розвиток взаємоповаги у стосунках студента і викладача;
- наявність належних процедур реагування на студентські скарги [21, 12].

Нарешті, у аналізованому нами документі міститься стандарт, який стосується якості викладацького складу: «навчальні заклади повинні пересвідчуватися в компетентності викладачів. Вони мають застосовувати справедливі та прозорі процедури їх набору і професійного розвитку». У рекомендаціях щодо даного стандарту зазначено, що викладачі відіграють ключову роль у створенні якісного освітнього досвіду студентів та забезпеченні умов для набуття ними знань, умінь і навичок. Урізноманітнення студентського складу і підвищення уваги до навчальних результатів вимагають студентоцентричного підходу до навчання і викладання, в результаті чого роль викладача суттєво змінюється [21, 13].

На завершення розгляду «Стандартів»-2015, розроблених ENQA, підкреслимо, що провідною тенденцією розвитку експертної думки у контексті розглядуваної нами проблеми якості викладання у вищій школі є запровадження та поглиблення студентоцентрованого підходу, який не є догматично спрямованим на певний стандартний результат, але передбачає врахування потреб та можливостей кожного конкретного студента.

Підкреслимо, що в аналізованих нами документах міжнародних організацій, які були прийняті протягом останніх двадцяти років, увага до якості викладання у вищій школі стає все більш активною, а рекомендації – конкретними та багатоаспектними, що мають не тільки політичний, але й інші виміри розгляду. Структура таких рекомендацій

Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах

має, як правило, багаторівневий характер, оскільки реалізується на наднаціональному (відповідальність ЄС, ЄК, професійних міжнародних організацій), національному (відповідальність національних міністерств освіти) та інституційному (відповідальність вишів) рівнях. Далі схарактеризуємо рекомендації щодо розглядуваних нами проблем, сформульовані у таких актуальних документах ЄС: «Удосконалення якості викладання та навчання у європейських вищих навчальних закладах» (2013 р.) [19], «Нові підходи до навчання та викладання у вищій освіті» (2014 р.) [18], «Перехід до відкритої освіти: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій і відкритих освітніх ресурсів» (2015 р.) [12], «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти» (2017 р.) [4]. У перших двох документах, підготованих для ЄК Групою провідних фахівців з проблем модернізації вищої освіти (High Level Group on the Modernisation of Higher Education), сформульовано рекомендації для національних урядів та ВНЗ щодо нагальних дій, спрямованих на підвищення якості ВО. Порівняльний аналіз рекомендацій, поданих у названих документах, підтверджує висновок щодо їх багаторівневості та дозволяє розглянути такі аспекти їх реалізації: політичний, адміністративний, науково-педагогічний, технологічний.

Політичний аспект реалізації рекомендацій (наднаціональний, національний, інституційний рівні реалізації) передбачає уточнення європейської (наднаціональної, національної, інституційної) стратегії ЗЯВО, а саме, визначення проблеми якості викладання та навчання у вищій школі як такої, що повинна перебувати у фокусі уваги освітніх політиків. Завдання підвищення якості викладання як політичний пріоритет європейської освітньої політики набуло прикладного характеру, оскільки у документах йдеться про цілком конкретні практичні завдання: удосконалення педагогічних технологій, використання новітніх ІКТ у навчальному процесі; розробка стандартів трудомістськості он-лайн освіти (на засадах застосування ECTS) та оцінки її якості (завдання розробки та запровадження Європейського простору професійних умінь та кваліфікацій (European Area for Skills and Qualifications). З метою організаційної підтримки системи заходів щодо удосконалення методик та технологій викладання у вищій школі ЄК виступила з ініціативою створення Європейської академії викладання та навчання (European Academy of Teaching and Learning).

Адміністративний аспект реалізації рекомендацій включає такі складові: запровадження у вишах, що функціонують в межах ЄС, обов'язкових програм неперервного професійного розвитку викладачів,

зокрема таких, що пов'язані із формуванням цифрової грамотності; запровадження інструментів оцінки якості викладання, у тому числі і шляхом організації зворотного зв'язку зі студентами; надання підтримки та стимулювання викладачів, які здійснили великий внесок у наукову розробку інноваційних технологій викладання та здійснюють власну викладацьку діяльність на високому рівні якості; забезпечення можливостей міжнародної професійної мобільності викладачів з метою набуття ними міжнародного досвіду викладання;

Науково-педагогічний аспект реалізації рекомендацій передбачає здійснення масштабних теоретичних та експериментальних досліджень у сфері дидактики вищої школи, методик викладання окремих предметів, комп'ютерних наук, психології когнітивної діяльності тощо. Актуальними проблемами для досліджень фундаментального та прикладного характеру експертами визначено такі:

- інноваційний студентоцентризований та персоналізований курикулум;
- механізми оцінки результатів он-лайн навчання студентів;
- крос-, транс- та інтердисциплінарні підходи до викладання, навчання й оцінки знань студентів;
- методики викладання, побудовані на інтенсивному застосуванні інноваційних ІКТ та новітніх знаннях про природу когнітивної діяльності людини;
- підготовка спеціалізованого персоналу (learning technologists, ICT experts and educational developers) для надання допомоги викладачам і студентам вишів у розвитку цифрової грамотності, запровадженні інноваційних цифрових технологій у навчальний процес.

Технологічний аспект рекомендацій передбачає розвиток європейської та національних інфраструктур цифрових платформ, порталів, репозиторіїв, хабів, центрів тощо, які слугуватимуть європейській академічній спільноті у наданні освітніх послуг в системі ВО на нових технологічних засадах, у формуванні системи відкритої вищої освіти, у подальшій інтернаціоналізації забезпечення та контролі якості викладання у вищій школі.

Далі звернемося ще до одного актуального документу («Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources») [10], у якому значно більш докладно, ніж у попередніх двох аналізованих нами, зосереджено увагу на розвитку цифрових технологій та OER у вищій освіті як чинниках, що впливають на форми, методи та в цілому на якість викладання у вищій школі.

Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах

Зокрема у межах реалізації програм *Erasmus+* та *Horizon 2020*, згідно з названим вище документом, передбачаються такі заходи:

- запуск масштабних експериментальних програм з метою розробки та апробації інноваційних підходів до викладання, побудови навчальних програм та оцінки результатів навчання;
- підтримка розробки та запровадження он-лайн програм професійного розвитку викладачів, що здійснюється в рамках ініціатив такої організації, як Grand Coalition for Digital Jobs (URL: <http://ecd.org/policy-publications/grand-coalition-for-digital-skills-and-jobs>) та передбачає, зокрема, створення нових та підтримку вже існуючих європейських Е-платформ, які обслуговують професійні потреби академічної громади (наприклад, eTwinning, EPALe);
- розробка та випробовування спільно з усіма зацікавленими сторонами з країн-членів ЄС *Рамки цифрових кваліфікацій та інструментів самооцінки цифрових умінь студентів, викладачів, адміністрації вишу*;
- дослідження ефективності застосування новостворюваних інструментів перевірки та визнання результатів навчання, зокрема таких, як відкриті сертифікати (open badges), їх пристосування до потреб конкретних студентів;
- вивчення, координація та обмін досвідом, досягнутим в рамках національних програм розвитку цифрової грамотності, розробка рекомендацій для різних цільових груп з метою надання їм допомоги у визначенні ключових проблем та пошуку шляхів їх подолання відповідно до національних і європейських пріоритетів, зокрема програми «The European Semester /Europe 2020» [12].

Найсучаснішим з аналізованих нами документів ЄС, присвячених стратегіям розвитку вищої освіти у регіоні, є Комюніке, що має промовисту назву «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти» (2017 р.). У документі виокремлено чотири найбільш актуальні кола проблем розвитку європейської вищої освіти та визначено пріоритетні шляхи підтримки Євросоюзом регіональної системи ВО у їх розв'язанні.

1. Відставання можливостей європейських вишів від потреб регіону у забезпеченні фахівцями зі спеціальностей, що позначаються у міжнародній практиці аббревіатурою STE(A)M (science, technology, engineering, (arts) and maths), а також з медичних та педагогічних спеціальностей. Автори документу підкреслюють необхідність інтенсифікації та підвищення якості підготовки таких фахівців, підвищення ефективності використання сучасних ІКТ у навчальному

процесі, розвитку у випускників вишів навичок дослідницької діяльності, так званих трансверсивних умінь та ключових компетентностей (transversal skills and key competences), що є необхідними для досягнення успіху у будь-якому виді діяльності в умовах економіки знань (критичне мислення, D(digital)- компетентність тощо). Серед шляхів розв'язання означеної проблеми важливим названо підготовку якісних викладачів вишів. Проблема полягає в тому, що «надто багато викладачів вищої школи не отримали достатньої або навіть будь-якої підготовки у галузі педагогіки; системний професійний розвиток викладачів є скоріше виключенням, ніж правилом у сучасній європейській вищій школі. Недостатньо розвиненими є національні та інституційні стратегії заохочення та винагороди якісного викладання» [4, 5].

2. Необхідність розвитку європейської вищої школи як інклюзивної цілісної системи, у якій заклади вищої освіти взаємодіють із загальноосвітніми та професійними навчальними закладами, роботодавцями та суспільством у цілому. Вища школа, як сказано у Комюніке, повинна розвиватися як соціально орієнтована (спрямована, мисляча) навчальна громада (civic-minded learning community), пов'язана своєю діяльністю з інтересами місцевої спільноти. В контексті розглядуваної проблеми важливою визнана діяльність викладачів як менторів, що мають навички роботи із диверсифікованою за рівнем когнітивної готовності, навчальними інтересами, культурним та соціальним досвідом, станом здоров'я громадою студентів. Академічна та неакадемічна підтримка повинна надаватися викладачами усім студентам незалежно від походження та сприяти їх успіху як у навчанні, так і у подальшому кар'єрному рості.

3. Потреба в активізації участі вишів в інноваційній діяльності, що передбачає розвиток інноваційної та підприємницької культури університетів. Критично важливим є розвиток якісних магістерських та докторських програм, спрямованих на підготовку для регіону кадрів дослідників, розробників та менеджерів інновацій, які здійснюють наукові відкриття, беруть участь у просуванні та впровадженні нових ідей. У Комюніке заявлено про необхідність зосередження зусиль викладачів на формуванні у студентів «вмінь розуміти нові підходи, мислити критично та творчо, діяти підприємливо у розвитку та реалізації нових ідей» [4, 8].

4. Підтримка на національному та наднаціональному рівнях ефективності та продуктивності освітніх систем. Цікавими для нашого розгляду є положення аналізованого документу щодо необхідності

Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах

підтримки існуючого в Європі досвіду додаткових винагород за якісне викладання, що розглядаються як засіб підвищення престижності викладацької діяльності (стипендії, премії тощо). У Комюніке отримала також схвалення фінансова підтримка на національному та наднаціональному рівнях ініціатив щодо розвитку співпраці між університетами та зовнішніми партнерами (роботодавцями, науково-дослідними установами, громадськими організаціями тощо) а також запровадження сучасних інноваційних підходів до організації навчального процесу у вищій школі (дослідно-орієнтоване навчання, інтердисциплінарні студії, змішане навчання тощо).

Як і в інших аналізованих нами документах, у Комюніке 2017 р. йдеться про необхідність продовження міжнародного та міжінституційного діалогу, активізацію співпраці у єврорегіоні у поширенні кращого досвіду якісного викладання, що повинно слугувати розвитку процвітаючої, інклюзивної демократичної європейської спільноти [4, 12].

Аналіз прийнятих упродовж тривалого періоду розвитку ЄС (1991-2017 рр.) документів з досліджуваної проблеми дозволяє дійти таких **висновків** щодо тенденцій розвитку політики ЄС у сфері забезпечення якості викладання у вищій школі:

- висока якість (excellence) вищої освіти, її відповідність актуальним потребам суспільства, економіки, кожного конкретного студента завжди становила незаперечний пріоритет в освітній політиці ЄС; увага до цієї проблеми стає все більш предметною, набуває більшої конкретності та професіоналізму. Забезпечення якості викладання у вищій школі все більшою мірою усвідомлюється експертами ЄС як важлива умова якості діяльності вишу;
- діахронний аналіз особливостей розгляду проблеми ЗЯВО у документах ЄС та низки інших європейських організацій дозволив виявити певні тенденції у трактуванні досліджуваного явища. Відбувається перехід від загальної політичної риторики щодо необхідності забезпечення якості навчального процесу до високо професійного цілісного аналізу механізмів вирішення проблеми, що включає: 1) характеристику зовнішнього (політичного, економічного, соціального, культурного) та внутрішнього (академічного) контекстів функціонування європейської вищої освіти у їх розвитку; 2) узагальнення позитивного досвіду національних освітніх систем та окремих вишів з досліджуваної проблеми; 3) розробку й удосконалення європейських стандартів та

рекомендацій щодо ЗЯВО; 4) розробку науково-педагогічних рекомендацій щодо застосування інноваційних форм та методів викладання, високотехнологічних підходів до організації навчального процесу, 5) пропозиції щодо стимулювання високої якості викладання та формування системи неперервного професійно-педагогічного розвитку викладачів вищої школи;

- розгляд проблем розбудови системи національних та міжнародних агенцій ЗЯВО доповнився завданнями їх інтернаціоналізації та мережування, забезпечення прозорості та об'єктивності, переходу від акредитації освітніх програм до акредитації закладів освіти, розвитку інституційної культури неперервного розвитку якості освіти;
- кадрові проблеми європейської вищої школи усвідомлюються як гостро актуальні та розглядаються у нерозривному зв'язку з проблемами матеріального та фінансового забезпечення діяльності вишів. У цьому контексті все більшої ваги набувають питання неперервного професійного розвитку (педагогічної та D-технологічного його складових) викладачів вищої школи як кардинальної умови забезпечення високої якості (excellence) їх діяльності.

На **подальше дослідження заслуговує** досвід європейських та інших розвинених у країн щодо забезпечення якості викладання у вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.14 р. № 1556-VII. // *Голос України*» від 06 серпня 2014 р. № 148. *Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" [The Law of Ukraine "On Higher Education"]*. *"Holos Ukrayiny", 6 serpnia 2014 r.* (in Ukrainian).
2. Brusoni, M. (et al.) (eds.) (2014). *The Concept of Excellence in Higher Education*. Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education.
3. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Improving and Modernising Education*. – Brussels, 7.12.2016. – COM(2016) 941 final.
4. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a renewed EU agenda for higher education Brussels, 30.5.2017.– COM(2017) 247 final.
5. Council Recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education (98/561/EC) // *Official Journal of the European Communities*. – L 270. – P. 56 – 59.
6. EQUIP. Comparative analysis of the ESG 2015 and ESG 2005. Retrieved from: <http://www.equip-project.eu/>
7. European higher education in the world. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee

**Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти
у глобальному, регіональному та національному контекстах**

and the Committee of the Regions. Brussels, 11.7.2013. COM(2013) 499 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52013DC0499>

8. Greatbatch, D., Holland, J. (2016) Teaching Quality in Higher Education: Literature Review and Qualitative Research. London: Department for Business, Innovation and Skills.

9. IQM-HE (2016). Handbook for Internal Quality Management in Competence-Based Higher Education. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/>

10. Memorandum on Higher Education in the European Community: Com (91) 349 Final, Brussels, 5 November 1991. -Publications Office European Communities / Union (EUR-OP/OOPEC/OPOCE) (31 Dec. 1992).

11. New priorities for European cooperation in education and training. Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020). Brussels, 26.8.2015 COM(2015) 408 final. Retrieved from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2015.417.01.0025.01.ENG

12. Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources (2015). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.

13. Proposal for a Council Recommendation on European cooperation in quality assurance in higher education (presented by the Commission(1997). COM (97) 159 final, 2 May 1997.

14. Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions (2007) Bucharest, UNESCO-CEPES. Retrieved from: unesdoc.unesco.org/images/0013/001346/134621e.pdf

15. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 15 February 2006 on further European cooperation in quality assurance in higher education (2006/143/EC) // Official Journal of the European Communities. – L 64. – P. 60-62.

16. Report from the Commission on the implementation of Council Recommendation 98/561/EC of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education. – Brussels, 30.09.2004. – COM(2004)620 final.

17. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on progress in quality assurance in higher education. – Brussels, 21.9.2009. COM(2009) 487 final.

18. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on progress in quality assurance in higher education. (Text with EEA relevance) – Brussels, 28.1.2014. COM(2014) 29 final.

19. Report to the European Commission on Improving the quality of teaching and learning in Europe's higher education institutions (2013). Luxembourg, Publications Office of the European Union.

20. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Strasbourg, 20.11.2012/ COM(2012) 669 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1389778594543&uri=CELEX:52012DC0669>

21. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from: <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>